

FOLKLOR ÜRÜNLERİNİN İNCELENMESİNDE DİLBİLİM YÖNTEMLERİNİN KULLANILMASININ ÖNEMİ ÜZERİNE

Arş.Gör.Kemal ÜÇÜNCÜ*

Halkbilimin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinden önce bütün dünyada farklı amaçlarla bu çerçevede tanımlanabilecek bazı çalışmalar yapılmıştır. Herodot'da, Pilunius'da, Kaşgarlı Mahmut'da yaşadıkları devrin sosyokültürel durumunu yansıtan bilgiler vardır. XIX. yüzyılın başından itibaren bir taraftan Fransız ihtilalinden hız alan milliyetçilik akımları ve millî romantizmler çerçevesinde ulus inşa politikaları diğer taraftan sömürgecilik ve yayılmacılık siyasetine destek olacak (hedef ülkenin tanınmasını ve incelenmesini sağlamak üzere) halkbilim araştırmaları hız kazanmıştır. Almanya, İsviçre ve İtalya'da folklor ve dil çalışmaları yapılmaya kültür ve ağız atlasları çıkarılmaya başlandı. Çalışmaların artmasına paralel olarak da teorik ve yönetime ilişkin tartışmalar gündeme gelmiştir.

Tarihî gelişim süreci içinde folklor kavramı ile ilgili birçok farklı tanımlama yapılmıştır. Başlangıç dönemlerinde kabul gören tanıma göre folklor yazısız ya da köylü toplumların maddî olmayan kültürel yaratılarının bütünü olarak tanımlanır. Kelime ilk olarak İngiliz J.X.Thoms tarafından Athenaum dergisinde kullanılmıştır. Daha sonra Almanya'da Grimm kardeşler Alman halk masallarını toplayarak yayınladılar. XX. yüzyıldan itibaren folklorla ilgili araştırma ve incelemelerde ilk olarak John Krohn'un sistemleştirdiği Tarihî-Coğrafi Fin Metodu kullanılmıştır. Halkbilimindeki coğrafi metod, linguistik metoda mekân hazırlamaktadır. Coğrafi mekân yoluyla, millî kültürün çevre ile olan bağları tespit edilir ve bunlardaki önemli hususiyetler su yüzüne çıkarılır. Halk kültürünün mekân içinde tespitinde dil atlaslarının yapılması zaruridir. Batıda halkbiliminde coğrafi metod tatbik edilirken belli kültür bölgelerinde ağız derlemeleri mekâna bağlı diyalektler (diyalektler coğrafyası) araştırması ile millî kültür bölgesi geliştirilmiştir.

Orta Avrupa'da değişen kültür olaylarının bir sentezi olarak 1920-1930 yılları arasında dil coğrafyası halk bilgisi, bölge ve ülke tarihinin yardımıyla kültür bölgeleri araştırmaları gelişti. Buradan halkın verdiği bilgi yalnızca yardımcı olurken, metodik yönlendirici olan ise dil coğrafyası oldu.

Bir etnik topluluğun kültürel coğrafyası/havzası her zaman siyasî sınırlar paralelinde tanımlanamaz. Kültürel coğrafya siyasî sınırlarların kapsamını aşan bir niteliğe sahiptir. Türk kültür havzası Türkiye coğrafyası ile sınırlı olmayıp Avrasya ekseninde çok geniş bir alanı

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Trabzon-TÜRKİYE

kapsar. Bu bağlamda İspanyol, Anglo-Sakson, Latin, Slav ve diğer büyük kültürel gelenekleri dikkate aldığımızda etki alanlarının aslî siyasî sınırlarının çok ötesinde olduğu görülür.

1960' lı yılların sonundan itibaren özellikle Batı Avrupa ve Amerika'da folkloru yeniden tanımlama çabaları gündeme gelmiştir. Artık folklor cahil halk tabakalarının üretimleri olarak görülmemeye başlandı. Kentsel kültür içinde de bir folklorun olduğu ortaya konuldu.

Bu tanımlama çalışmalarına bağlı olarak Bascom (1955) folklor kavramı yerine “sözel sanatlar” terimini önermekte ve folklorun işlevsel yönüne dikkat çekmektedir. Ona göre bilim adamları sadece metinle (text) değil bağlamla (context) da ilgilenmelidir. Tahkiyeli bir folklor ürünü bu masal ve halk hikâyesi olabilir, yazı dilinin kurallarına bağlı kalınarak bağlam göz önüne alınmadan serbest bir şekilde yazıya aktarılmamalıdır. Yazı dili veya standart dil kullanılarak yapılan aktarmalarda aslî özelliklerin pek çoğu kaybolur. Performans teorisine göre derlemelerde fonetik alfabe kullanılmalıdır. Metne müdahale etmeden yazıya aktarılmalıdır. Böylece metinlerin bağlam özellikleri de ortaya konulacaktır. Bu yapılırken geleneksel söz kalıpları anlatıcının kişisel duygu ve düşünceleri metinde uygun şekillerde belirtilmelidir. Halk bilgisinde doku incelemesi esas itibarıyla dil çalışması olduğundan dokuya ait çalışmalar halkbilimcilerden daha çok dilbilimciler tarafından yapılmıştır. Dahası dilbilimdeki teori ve metoda ait pek çok gelişme sebebiyle, bazı dilbilimciler arasında halkbilgisi türlerini sadece dokuya has karakteristiklere dayanarak tarif etmeye girişme eğilimi vardır.

İşte bu noktadan itibaren dilbilim yöntemlerinin folklor ürünlerinin derleme ve değerlendirme çalışmalarında kullanılması gündeme gelmektedir. Bu çevrede “Tarihî Linguistik Metot” önemli bir işlev görmektedir. Bu metotla bir folklor ürününün dönemini, coğrafyasını, hangi topluluğa ve millete ait olduğunu tespit etmek mümkündür. Ayrıca bu teori sayesinde folklor ürünlerinin tarihî gelişim süreci içinde geçirdiği değişiklikleri takip etmek mümkündür.

Bu çağdaş yaklaşımın sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için yine dilbilim-fonetik bilgi ve yöntemlerine ihtiyaç vardır. Sözlü kültür ortamından derlenen ürünler yazıya aktarılırken mutlak surette fonetik alfabe kullanılmalıdır. Çünkü metnin orijinal şekli değerlendirme aşamasında çok önemlidir.

Folklor ürünlerinin değerlendirilmesinde dilbilim kuram ve yöntemlerinin kullanılmasında ünlü dilbilimci Saussure'nin Göstergibilim kuramı yönlendirici olmuştur. 1857-1913 yılları arasında yaşamış olan Ferdinand ve Saussure'nin ölümünden sonra 1916 yılında ders notlarının Genel Dilbilim dersleri adı altında yayımlanması ile dilbilimde yeni bir

çığır açmış sayılır. Yapısalcılık ve biçimcilik akımlarının ortaya çıkmasıyla dilbilim diğer insanî bilimler için bir model bilim haline gelmiştir. Özellikle Saussure'nin geleneksel yaklaşımları kıran ünlü dil/söz ayırımı halkbilimcilere kişisel dil kullanımını anlamlandırabilecek son derece kullanışlı bir çerçeve sunmuştur.

Sosyolojiden edebiyata, psikolojiden antropolojiye kadar birçok bilim alanında yapısalcılık ve biçimcilik metodu uygulanmıştır. Yapısalcı dilbilimden geniş ölçüde metod transfer edilmiştir. Yapısalcılık yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi aramaktır. Sistemdeki birimler kendi başlarına bir anlam taşımazlar, sistem içinde birbiriyle bağlantıdır onlara anlam kazandıran çünkü ancak o zaman bir sistem parçası olarak ele alınabilir.

Roman Jakobson ve Prag Dilbilim Çevresi Yapısalcı analizler çerçevesinde sözel metni öne alan bir çok araştırma yapmışlardır. Folklor alanında ilk yapısalcı analiz (Morfolojiya Skazki 1928) adlı eserinde Prop tarafından yapılmıştır. Rus peri masalları üzerinde yaptığı incelemesinde masalların görünüşteki çok çeşitliliği altında değişmeyen ortak bir yapı vardır. Masallardaki kişilere bakarsak bunların çok çeşitli olduğunu görürüz. Ama Prop bu kişilerin eylemlerine baktığımızda bunların sayısının sınırlı olduğunu ve 31 i geçmediğini keşfetti. Fonksiyon adını verdiği bu 31 eylem olay örgüsünü meydana getiren birimlerdir. Bu olayları gerçekleştiren kahramanların da yedi tür olduğunu keşfetmiştir.

Avrupa ve Amerikan yapısalcılığı başlangıçta birbirinden bağımsız bir çizgi izlerken Roman Jakobson'un Amerika'ya gelişi ile ortaya ilginç bir harmanlama çıkmıştır.

Prop'un metodu Amerikalı folklorcu A.Dundes tarafından Kuzey Amerika folkloruna uygulanmıştır. Linguistik metod karşıtlarının olmasına karşılık Pike göre linguistik model folklor malzemesinin yorumlanması ve anlaşılmasında etkili olmuştur.

Prop takipçilerinden C. Levi Straus yöntemi mitlerin incelenmesinde ve yorumlanmasında çok başarılı bir şekilde kullanmıştır. Yapısalcı teori esas şöhretini bu çalışmayla kazanmıştır.

Ardından Maranda, Melotinsky, Marcus, Onicescu bu meydana yapısal folklor araştırmalarına katkı yapmışlardır.

Bu bağlamda yine Naom Chomsky'nin sözlü dili ve bireysel dil kullanımına dikkat çeken ünlü teorisini anmak gerekir. Chomsky'nin bireysel dil kullanımını "bireysel gösterim/performans" olarak değerlendirmesi şüphesiz ki folkloristlere ufuk açıcı katkılar sunmuştur.

Folklorla dil arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Folklorun ana malzemesi dil (sözlü dildir). Folklor ürünleri sözlü kültür ortamında üretilir. Özellikle mitik simge ve

şifrelerin çözümünde yapısalcı teori yol göstericidir. Ayrıca manzum türleri özellikle halk şiiri ürünlerini incelerken temel anlam, yan anlam, anlam kayması, deyim aktarması, teşbih, eşanlamlılık, bağdaştırma gibi anlambilimsel özelliklerin çözümlenmesinde dilbilim bakış açısına ihtiyaç vardır. Dilbilim sayesinde malzemenin tarih içerisindeki seyrini yüzyıllar içerisindeki değişimini izlemek mümkündür. Farklı bölgelerde ve yayılım sahalarındaki durumu tespit etmek de yine dilbilim formasyonu ile mümkündür.

Folklor ürünlerinin değerlendirme ve inceleme aşamasında da dilbilim (anlambilim, stilistik) bakış açısına ve yöntemlerine ihtiyaç vardır. Her şeyden önce folklorun malzemesi dildir. Sözlü kültür ortamından malzeme kuşaktan kuşağa dil sayesinde aktarılır. İnceleme aşamasında kelimenin, metnin anlamının sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için açar kavramların o kültür içerisindeki (sözlü kültür içerisindeki) anlamlarına müracaat etmemiz gerekir.

Esasen folklor ürünlerinin ayırt edici vasfı olan sözellik ve geleneksellik özelliklerinden dolayı kuramsal olarak folklor incelemesi için yöntem arayışında olan bütün araştırmacılar dilbilim yöntem ve perspektifine ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Dilbilim özellikle anlambilim alanındaki teorik ve metod önerileri ve bu alandaki gelişmeler dikkatle takip edilmelidir. Fakat bu bakış açısı bizi folkloru dil incelemesine hasreden bir anlayışa bağlamaması gerekir. Halkbilim bunun çok daha ötesinde ilgi ve amaçları olan bir bilimdir. Folklorun taşıyıcısı ve aktarıcısı olan dilin doğru anlaşılması bizi yapacağımız yorum ve değerlendirmelerde yol gösterici olacaktır. Dilbilimdeki gelişmeler folklor ürünlerinin incelenmesi, anlaşılması, yorumlanması aşamalarında büyük bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Bilge SEYİDOĞLU, Erzurum Masalları, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, 1975
2. Doğan AKSAN, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin Yay, Ankara, 1999
3. Fatma ERKMAN, Göstergebilime Giriş, alan yay., İstanbul, 1988
4. Ferdinand de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat),
5. Julius HROHN-Kaarle KROHN, Halk Bilimi Yöntemi, (Yay. Haz. Prof. Dr. Fikret Türkmen), TDK Yay., Ankara, 1996
6. Multilingual Yay., İstanbul, 1990
7. Özcan BAŞKAN, Bildirişim, İnsan Dil ve Ötesi, Altın Kitapları, İstanbul, 1988
8. Roman JAKOBSON, Sekiz Yazı (Çev. M. Rifat, Sema Rifat), Düzlem yay., İstanbul, 1990
9. Umay GÜNAY, Elazığ Masaları, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, 1975